

MITINIAI VAIZDINIAI VYTAUTO V. LANDSBERGIO KNYGOJE „IŠ GYVENIMO LAUMIŲ“

Dainius RAZAUSKAS

Vytautas V. Landsbergis. *Iš gyvenimo laumių*. Vilnius: Dominicus lituanus, 2017.

■ Vytautas V. Landsbergis parašė knygą. Ne apie visų metų, o tik apie vasaros darbus bei džiaugsmus, net ne apie visos vasaros, o vos apie kelių vasaros dienų ir naktų – kiek trunka metalistų festivalis prie Anykščių „Velnio akmuo“, kuris ir yra viso knygos veiksmo aikštelė. Taigi, visą knygos veiksmą sudaro jaunos metalistų šeimos nuotyčiai vieną savaitgalį tetrūkusiame sunkiojo roko muzikos festivalyje. Bet ir per tokį iš pažiūros trumpą laiką, tokiomis iš pažiūros šiuolaikiškomis, alumi nulaistytomis aplinkybėmis visu smarkumu spėjo pasireikšti senoji lietuvių mitologija, kuri, tiesą sakant, ir yra visų knygoje aprašomų nuotykių vidinė priežastis, užtaisas ir variklis. Ir ne tik knygoje aprašomų nuotykių, bet ir knygos recenzijos, kurią skaitytojas dabar turi prieš akis.

Nes kaip tik senoji lietuvių mitologija, šioje knygoje labai nebūdingomis jai sąlygomis atgijusi labai nebūdingam gyvenimui, dabar bus mūsų dėmesio taikinyje.

Jau pavadindamas knygą „Iš gyvenimo laumių“ autorius seka garsaus Jono Basanavičiaus sudaryto mitologinės tautosakos rinkinio pavadinimu „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“¹.

Pačioje knygos pradžioje viena iš pagrindinių veikėjų laumė Barbora prisipažįsta: „Mano namai – Rubikių **ežero saloj**, netoli Anykščių. Čia net šešiolika salų: Pertako, Bučinė, Aukštoji, Česnakinė, Liepinė, Didžioji... Niekas nežino, kurioj mano būstas. Mėgstu vienatvę, ypač namie, kur galiu vaikščioti nuoga, dainuoti, šokti“; „Vietelių pasislėpti čia apstu! Ištisa **urvų** raizgalynė po **medžių** šaknim, išsiraičiusi **pelkėtoj** salos daly. Bandė mane čia surasti, nė vienam nepavyko. Tai **rūkas** užeidavo, tai vėtra sukildavo ežere, tai dar kas. **Rūkas** – mano brolis, mudu gerai sutariam. Jis jaučia, kai reikia pagalbos: žiūrėk, jau atslenka ežero paviršium! Apgaubia, atvėsina įkaitusią, paklaidina įsibrovėlius. Atsidėkodama kartais jam pagiedu.“ (5)²

Sekimas tautosaka akivaizdus. Norberto Vėliaus duomenimis, „sakmės, kuriose laumės veikia prie vandens, sudaro apie 17 procentų visų sakmių apie laumes“; „iš upių ir ežerų pavadinimų, sietinų su žodžiu *laumė*, matyti, kad laumės iš seno, lietuvių liaudies įsitikinimu, pasirodydavo prie vandens“, o tuo pat metu „jos, apskritai, gyvendavusios miškuose“³. Taigi „galime teigti, kad lietuvių laumės traktuotinos kaip vandens dvasios. Antra vertus, laumės vaizdinyje galima įžiūrėti ir miško dvasių bruožų“⁴. O medžiais, brūzgynais, mišku apaugusi pelkėta sala – tai tiesiog vandens ir miško bendras vardiklis.

Keli tautosakos pavyzdžiai: *Laumės, kaip pasakoja, gyvenusios miškuos, didžiuose tankumynuose. Būdavę koželkos [kūdros], kur laumės plaudavo drapanas ir pačios mazgodavos*⁵.

1 BsV.

2 Skaičius skliaustuose žymi V. V. Landsbergio knygos puslapį. Visi pajuodinimai šios knygos citatose ir išreitinimai palyginamosiose čia ir toliau – mano.

3 Vėlius 1977: 111, 112.

4 Vėlius 1977: 117, žr. 84, 87.

5 BsLPJ II: 100, Nr. 44; SIŠLSP: 106, Nr. 82.

*Mūsų kaime seniau buvo raistai, brūzgynai, kuriuose gyvendavo laumės*⁶.

*Mūs kiemo Kosgalvis, gaspadorus, matydavo vakarais laumes iš ežero išlipant, o paskui jos vėl grįždavo į vandenį*⁷ ir pan.

Be to, patikslina Juozas Šliavas, laumės gyvendavę „miškuose, ten, kur laikosi rūkas, žabuose, olose [= urvuose], laukuose, prie upių ir ežerų“⁸. Visai kaip V. V. Landsbergio Barbora.

Apie užsimintą dainavimą, giedojimą – paskui.

V. V. Landsbergio laumė Barbora turi vaiką, vardu Laumiukas: „Septynių mėnesių. Daug miega, pabudęs žiūri į mane, **tyli**, nė kiaukt. Tik **spokso**, mirksi, pašauktas vardu **nereaguoja**. Duodu papą, pavalgo ir miega... Miega ir miega. Nuo jo sklinda rytinės pelkės vėsa – nesuprantamas neįjaukus šaltumas. Nors iš pažiūros atrodo sveikas, normalus. Bet visgi ne toks kaip kiti.“ (20)

Pats Laumiukas prisipažįsta: „Nesijaučiu šiame pasaulyje gerai... Žinau, mamutė nerimauja, kad neverkiu, tik **žiūriu išsprogines akis** ir **linguoju galvą**. Kodėl taip darau – nė nežinau. Tikrai ne dėl to, kad noriu mamą paerzinti. Lėtai **linguodamas galvą galiu susikaupt**. Be to, man sunku bendrauti su ja, nes ji padraika, švelniai tariant. Ne aš jai galvoj. Nors ir nesijaučiu suaugęs, mąstau apie dalykus, kuriems suprasti **reikia laiko. Begalės...**“; užtat „negaliu būti susijaukęs. Kad ir kaip norėčiau. **Pagalys** negali susijaukti.“ (20) Kita proga Laumiukas jį žaidinančiai gervei mintyse sušunka: „Aš **senas**, auklių man nereikia!“ (49)

Nors tautosakoje laumiukai galvos lingavimu pernelyg nepasižymi, bet čia jis deramai paaiškintas. Mat, psichologams gerai žinoma, kad paūmėję vaikų ritmiški judesiai yra būdingi intensyvaus sąmonės ir kalbos formavimosi fazei ir apskritai mena pastangas susitelkti⁹.

Tautosakoje, N. Vėliaus patikrinimu, „laumių vaikai visada įsivaizduojami bjaurios, išsigimėlių išvaizdos. Jie turi dideles galvas, silpnas kojas, negali nei vaikščioti, nei kalbėti. Pavyzdžiui: *[Laumė] palikdavo sulaužytą (vaiką) su didele galva kai vėdras [kibiras], o ta galva minkšta, kreivos kojos, visas kreivas, šleivas, bjaurus žiūrėti*. Kartais teigiama, kad laumių vaikai būdavę juodi, apžėlę,

6 VILD: 23.

7 BsLP II: 362, Nr. IX.50; plg. BsLP I IV: 268, Nr. 136.

8 Šliavas 1985: 106.

9 Jung 1990: 144, žr. 145, 153–155; Franz 1980: 86–88.

didelėmis akimis“¹⁰. Vienoje sakmėje laumiukas tik žiūrėjo akis pastatęs, kraipydamasis po visą kambarį, lyg norėdamas visa pamatyti¹¹. Kraipymąsi, t. y. galvos kraipymą, čia norint galima būtų susieti su galvos lingavimu.

Tautosakos laumiukas būdingai yra labai senas, bent pusės tūkstančio metų senumo. Štai vienas iš žinomos sakmės variantų:

Senų senovėj laumės apmainydavo vaikus. Sykį vienai moteriškai apmainė vaiką: laumė savo paliko, o moteriškės nunešė. Tie žmonės apie tą mainą nieko nežinojo. Tas paliktas vaikas užaugo iki dvidešimties metų, o vis nieko nešnekėjo. Sykį nakvojo elgeta, tai motina nusiskundė, kad vaikas nešneka. O tas elgeta sako: „Galgi jis laumiukas? Galėtumėt šitaip pamėginti: sukirskit qžuolinių malkų, sukurkit vidury trobos ugnį, sumuškit keliolika kiaušinių, apstatykit apie ugnį, o jį priešais pasodinkit prisižiūrėti – jei laumiukas bus, tai prašnekės.“ Kai tik taip viską prirengė, jį pasodino priešais. Tas vaikas tuoj pradėjo kalbėti, sako: „Tas qžuolas turi šimtą metų, o aš už jį penkisysyk senesnis ir dar tokių dyvų nemačiau, kas čia padaryta!“ Dar pažiūrėjo, pažiūrėjo į tą ugnį ir prapuolė jiems iš akių.“¹²

Kitas sakmės variantas:

Vienai motinai iš vygės pavogė vaiką, o į to vietą padėjo vaiką su didele galva ir plačiom akim; paskui, panašiai su juo pasielgus, tas vaikas prašnekėjo: „Nors aš senesnis už šimtmetines girias, ale visgi nesuprantu, kas čia do dyvai.“¹³

Kitoje sakmėje apie apmainytą vaiką laumiuko amžius neminimas, bet jo nebylumas nepamirštas:

Tūlas ūkininkas turėjo kūdikį, laumės apmainytą, ir negalėjo jokios rodos gauti su juo, nes jis negalėjo vaikščioti ir nekalbėjo. Vienas keleivis patarė prikūrenti pečių, kaip duonai, ir apmainytą kūdikį kepti. Ūkininkas, pildydamas keleivio patarimą, pečių prikūreno ir kada jau rengėsi apmainytąjį kūdikį kepti, tuo tarpu atbėgo laumė, įmetė tikrąjį kūdikį per duris, atsiliėpdama: „Aš tavo auginau kaip karalaitį, o

10 Vėlius 1977: 96; žr. Laurinkienė 1996: 183; BsLP I: 212–213, Nr. V.9; BsLP I: 102, Nr. 25.

11 Balys 2002: 424, Nr. 526.

12 VISV: 96; VILD: 20–21; LTs IV: 546, Nr. 539; Balys 2003: 147, Nr. 43; BsLP II: 353, Nr. IX.32.

13 Balys 2002: 424, Nr. 525; dar to paties tipo BsLP II: 352, Nr. IX.30.

tu mano į pečių nori kepti.“ Atneštas laumės tikrasis kūdikis buvo aprengtas šilkiniais drabužiais.¹⁴

„Aprengtas šilkiniais drabužiais“ reiškia – apdovanotas.

V. V. Landsbergio laumė Barbora prisipažįsta: „Aš visad apžiūriu tokius **pamestinukus**, prie parduotuvų paliktus vežimėliuose. **Pasūpuoju**, lopšinę paniūniuoju: **Čiučia liūlia, užuomaršos vaikelį**. Dažniausiai tuoj ir užmiega. Ir **dovanų** kitąsyk palieku. Jei matau, kad mama nemyli. Tokias kartais net bausti tenka, o ką tu su jom? Toks mūsų darbas...“ (20) Paskui vėl: „O mano ausys pagavo vaiko verksmą – aš gi vaikus girdžiu per mylią! Ypač jeigu **paliktas**, nemylimas. Deja, meilės nuotykius turiu atidėti, **palikti vaikai** mums svarbiau! Mūsų sritis, taip sakant...“ (84)

Pasak N. Vėliaus, „ir netyčia, ir tyčia paliktą kūdikį laumės supa, migdo. Netyčia paliktam vaikui lyliuoja: *Čiučia, liulia, užuomaršos vaikelį*“¹⁵. Arba taip: *Čiučia liūlia užmirštukas, / Netyčiomis paliktukas*¹⁶; *Čiučia liūlia užmirštuoklėlis, palikuoklėlis*¹⁷.

Štai laukuose vaiką pamiršusi mama iš ryto nuėjus rado kūdikį suvystytą šilkuose. *Lopšys iš liepos žievių, vidus minkščiausiai ištaisytas, šilkais išklotas*¹⁸.

Arba: *Kad tą vaiką laumės aprėdžiusios, šilkais apdėjusios, visokiais valgiais*¹⁹!

Taigi laumės apdovanoja. Kartais tai pasakoma tiesiai:

[Moteris] *Aina jau arti tos vietos, kur buvo vakare palikosi vaiką, žiūr – apie tą krūmą būrys deivių (laumių), o jos vaikas padėtas į lopšeljį, deivės jį supa ir dainuoja: „Čiučio liūlio, užuomaršos vaikas.“ Jinai priėjo, pasikloniojo joms ir praši, kad jos atiduotų jai vaiką. Deivės atidavė ir davė jai dovanų ritiniuką drobės...²⁰*

Dar: *Vaikeliiui padirbta lingė ir jis visokiomis dovanomis – auksu ir sidabru – apkrautas*²¹!

Arba užmirštuolio motina tiesiog pareina su apdovanotu kūdikiu²² ir pan.

Beje, šis tautosakos motyvas į literatūrą patenka nebe pirmą kartą. Jau kone prieš šimtmetį Salomėja Nėris eilėraštyje „Laumės dovanos“ rašė:

*Vai liūlia, čiučia liūlia
Netyčia užmirštas –
Baudžiauninkės motulės
Netyčia paliktas – –
Po gluosniu laumė sėdi,
Vaikelį supdama.*²³

Laumės meilė vaikams, tiesą sakant, tokia, kad net esama nuomonės ją buvus gimimo deive²⁴. Taip ji apibūdinta jau Jokūbo Brodovskio žodyne (apie 1740 m.): *Laume. Göttin der Geburt* „gimimo, gimdymo deivė“²⁵.

V. V. Landsbergio laumės sukeistus vaikus susineša draugėn, kur juos prižiūri laumių vyresnioji, senolė Liucė: „Vaikeliai prie senolės suguldyti, ramūs tokie. Liucė būgną mušdama gieda: *Lylia, mūsų užmirštiniai, / Lylia tyčia pamirštiniai!*“ (99)

Čia pamirštinių globa suplakta su laumių polinkiu grobti vaikus, šiaip jau visai ne pamirštus ir ne paliktus, o tiesiog iš namų, vietoje pagrobtojo paliekant savo laumiuką. O laumei Barborai, pagrobusiai vaiką ir nepalikusiai mainais savojo, senolė Liucė prikiša: „Reikėjo palikt saviškį, kodėl pasiėmei?“ (99) Nes „turi būti **mainai**, jokių vagysčių!“ (100) Ir paskui dar liepia: „Eik dabar nors **šluotelę** padėk **užkalbėtą**, kad tie žmonės turėtų bent **šluotvaikį**.“ (100) Barbora taip ir padarė: „<...> Paguldžiau palapinėn **šluotelę** ir **užspjoviau** tris kartus. Lylia lyliu, užmirštini, / Lylia tyčia pamirštini. Paskui ant šono paverčiau, apkamčiau, neatskirs – atrodo taip pat, kaip tas jų buvęs vaikas!“ (105)

14 LTs IV: 546–547, Nr. 540; BsLP II: 352, Nr. IX.31. LPK 3692, Balys 2002: 216; plg. BsLP I III: 421–422, Nr. 192; IV: 258–259, Nr. 129; SbAED: 254–255, Nr. 158.

15 Vėlius 1977: 101.

16 LTs IV: 545, Nr. 537; VISV: 95–96.

17 BsLP I: 211–212, Nr. V.7; BsLP II: 355–356, Nr. IX.37; BsJK: 199–200, Nr. X.5.

18 SIŠLSP: 115, Nr. 94.

19 VILD: 19.

20 BsLP II: 337–338, Nr. IX.1.

21 BsLP II: 354, Nr. IX.34.

22 BsLP II: 355, Nr. IX.36. Motyvas itin būdingas, daugiau žr. BsLP II: 355, Nr. IX.35; BsLP I: 225, Nr. 97; II: 101–102, Nr. 44; 103–104, Nr. 48; 105, Nr. 50; III: 414–415, Nr. 185; 418–419, Nr. 189; IV: 257–258, Nr. 127, 128; Balys 2003: 139–140, Nr. 11–13; SbAED: 254, N. 157; DvPDI: 469–472, Nr. 127; UKT: 45–46, Nr. 25; LPK 3691, Balys 2002: 216.

23 Nėris 1984 I: 140.

24 Vėlius 1977: 57, 84.

25 BRMŠ IV: 29.

Bet pakeistinuko mama pajuto: „Keista – nuo Alfuko sklinda pelkės vėsa. Jausmas – lyg ten būtų tuščia. Tarsi nieko nebūtų...“; „Yra, bet lyg ir nėra. Kaip ne žmogus.“ (108) Po kurio laiko vėl: „Daugiausia rūpesčių kelia Alfukas – labai jau silpnas. Matosi, kad ligotas, bet gydytojai nieko neranda. Beveik **neauga**...“ (131) Pačioje knygos pabaigoje sukeisti vaikai vėl atkeičiami, ir dirbtinis laumės berniukas-šluotelė išleidžia kvapą, „pavirsta **šluotele** ir dingsta“. (133)

Apie tai, kad laumės sukeičia, arba apmaino, vaikus, jau užsiminta. Išties tai vienas būdingiausių laumių bruožų. Kitąsyk laumės net pavadinamos *apmainėmis*²⁶. Pasak Norberto Vėliaus, „tikėjimai, kad laumės pakeičia vaikus, buvo labiau paplitę Suvalkijoje, Rytų Prūsijoje ir Dzūkijoje. Laumės pakeičiančios ką tik gimusius, dar nekrikštytus vaikus. Todėl, norėdami apsisaugoti nuo laumių, lietuviai senovėje prie kūdikio iki krikšto žibindavo šviesą“²⁷.

Šis laumių pomėgis ir būdas nuo jo apsisaugoti irgi jau ne pirmąsyk patraukia rašytojų dėmesį. Štai Kazio Bradūno posmas:

*Kitąsyk, užgimus kūdikiui,
Per naktis žibino žiburį,
Kad laumės nepamainytų,
Kad nepavogtų.*²⁸

Būdinga ir tai, kad laumės vaikas padaromas iš šluotos. Štai viena saktmė:

[Laumės] *vogdavo žmonių vaikus. Pavogto vaiko vietoj padėdavo šiaudų ryšulį, iš kurio pasidarydavo laumiukas. Žmonės, to nežinodami, augindavo kaip savo vaiką. Paaugęs laumiukas išbėgdavo į girią pas laumes. Vieną kartą bernas gulėjo bute, o laumės vidurnaktį pavogė šeiminkų vaiką ir, ant berno lovos pasiguldžiusios, rišo šiaudų ryšulį. Surišusios siūstės viena kitą nešti tą ryšulį padėti į vaiko lopšį. Bet po vieną bijo eiti, tad, palikusios vaiką, abi kartu nešė. Laumėms nuėjus, bernas paslėpė vaiką po patalais. Laumės, sugrįžusios iš kambario ir neradusios vaiko ant lovos, išėjo tuščiomis. Rytą atsikėlęs bernas paklausė šeiminkų, kur esąs vaikas. Šeiminkai atsakė, kad miegąs. Bernas atklojo antklodę ir visiems parodė laumių pandėlį. Iš tos šiaudų šluotos jau buvo pradėjusi*

*augti laumiuko galva. Kai nukirto, tai iš šiaudų jau kraujas bėgo. Kad būtų ilgiau nepažiūrėję, tai šiaudų ryšulys būtų pavirtęs į gyvą laumiuką. Senovėj laumės visados taip veisdavosi.*²⁹

Kitoje saktmėje *atėjo laumė, paėmė miegančią kūdikį nuo motinos, aprėdė in šilkinis rūbus ir, apsidirbusi, padėjusi kūdikį ant skuomės, nuėjo pas pečių, paėmė seną šluotą ir, aprėdžiusi į kūdikio drabužius, paguldė pas miegančią motiną, o paskui bernas paliktą laumės kūdikį, paėmęs už kojų, metė atgalia ranka į duris, iš kurio persimainė vėl sena šluota*³⁰.

Dar kitoje saktmėje, atmainius vaikus, galiausiai *vietoj to laumės vaiko šluotražis guli. Vietoj jos vaiko laumė buvo tik šluotražį palikus*³¹.

Kitoje žmogus *pasijuto šluotą rankoj belaišką*³² ir t. t.

Paminėtinas ir liaudies žaidimas „Laumė“, kuriame, pasak Zenono Slaviūno, „pakartojami žinomi liaudies pasakų ir padavimų įvaizdžiai, pasakojantieji apie tai, kaip laumės vagia vaikus, kaip juos pakeičia į pušinę šluotą“³³.

Be to, V. V. Landsbergio laumė Barbora, senolės Liucės palipta, šluotą paverčia kūdikiu užkalbėdama ir apspjaudama („Eik dabar nors šluotelę padėk **užkalbėtą**, kad tie žmonės turėtų bent šluotvaikį.“ Barbora taip ir padarė: „<...> Paguldžiau palapinėn šluotelę ir **užspjoviau** tris kartus.“). Spjaudytis laumėms šiaip jau lyg ir nėra įprasta, nors esama frazeologizmo „laumės spjaudalai“, kuriuo pavadinamas žalingasis trobagrybis (Merulius lacrimans)³⁴. Dažniau spjaudosi su laumėmis neretai maišomos raganos, ir būtent kerėdamos. Antai Kintuose (Šilutės r.) dar 1990 m. užrašyta: *Didelės tokios seilės an pagale bus prikibę, tvirtai laikysis. Motina sakydava, kad čia raganas apspjove, neužgaukit toke pagalį, čia, sak, pikti burtā, – raganas apspjove ton pagalį, raganų spjaudalā, – sak, užkerėta. <...> Mes bijodavom užgaut tuos spjaudalus. Sak – čia jau užraganauts pagalys*³⁵.

26 Lietuvininkai 1970: 121, 143, 233; Balys 1948 II: 81.

27 Vėlius 1977: 102, žr. 83; taip pat žr. Balys 1948 II: 80, 82, 159; Balys 2004: 41, Nr. 601–603 ir t.; BsLP II: 350, Nr. IX.25; BsLP I: 104, Nr. 25; IV: 262, Nr. 131; TŽ III: 333–334; IV: 495; TD III: 33 ir kt.

28 Bradūnas 1990: 275.

29 VISO: 96–97; VILD: 20; LTs IV: 545–546, Nr. 238; Balys 2003: 146–147, Nr. 42; plg. BsLP II: 351–352, Nr. IX.29.

30 BsLP I III: 420–421, Nr. 191.

31 VILD: 21–22; plg. BsLP II: 353, Nr. IX.33; Lietuvininkai 1970: 388.

32 TD III: 59, Nr. 406.

33 JŠSD II: 14, žr. 374–375.

34 Jasiūnaitė 2010: 257.

35 GdrBL: 56.

Pagalys mums, savo ruožtu, primena Laumiuką, pradžioje prisipažinusį tokį esant.

Be to, spjaudoma būdavo užkalbant. Užkalbėjimus tyrusios Daivos Vaitkevičienės žodžiais, „yra labai daug užkalbėjimų, kuriuos pasakius spjaunama“³⁶. Taigi tautosakai, tradiciniam pasaulėvaizdžiui V. V. Landsbergio laumės ir tuo nenusižengė.

Apskritai seilės gali simbolizuoti sielą, gyvastį, bet apie tai jau šiek tiek rašyta kitur³⁷ ir dabar daug plėtotis ne laikas.

Knygoje kelis kartus kalbama apie laumių sąskrydį (52, 113, 115–116).

Lietuvių tautosakoje jokių laumių sąskrydžių nebūna. Į sąskrydžius skraido raganos. Kita vertus, laumės kartais maišomos su raganomis. N. Vėliaus žodžiais, „sakmės, kuriose laumės vadinamos raganomis, sudaro apie 11 procentų visų sakmių apie laumes“, o „Rytų Lietuvoje laumės dažnai vadinamos raganomis. Pasitaiko viena kita sakmė, kurioje laumė, kaip ir pasakų ragana, vadinama dvigubu vardu – laumė ragana, arba abu šie vardai vartojami greta vienas kito, tarsi tuo norint geriau paaiškinti patį laumės vaizdinį. Sakoma: *tos raganos... tos laumės, laumes... raganos* ir pan.“³⁸ Turint tai omeny, V. V. Landsbergio laumių sąskrydžius iš bėdos galima pateisinti.

Kartą išvardyti laumių vardai: Bigutė, Lydė, Katrė, Ryma, Krauzelė, Todė, Brigė, Kotrė, Šotrė, Sorė, Vištakojė, Verpė. (52)

Visi jie akivaizdžiai paimti iš N. Vėliaus pateikto sąrašo (ten nurodomi ir atitinkamų vardų šaltiniai bei jų geografija): Bigutė, Lydė, Katrė, Rima, Ryma, Krauzelė, Justikė, Todė, Brigė, Liudė, Magdė, Mortė, Barbė, Mentė, Kotrė, Šotrė, Sorė, Vištakojė, Gaidžiakojė, Trynė, Verpė, Audė³⁹.

Jaunas knygos veikėjas, pauglys Jaunius, vogčia pamatęs neapsirengusią laumę Barborą, mintyse šūkteli: „O **papai nukarė** – iki pilvo, fui...“ (60)

■

36 Žr. VtLU: 44, žr. 330–331 ir kt.

37 Žr. Razauskas 2000: 108–133.

38 Vėlius 1977: 90–91.

39 Vėlius 1977: 92; pavyzdžių žr. VILD: 14–16; BsLP II: 347, Nr. IX.17; BsLP I: 107–108, Nr. 25, 26 ir kt.

Tai būdingas laumių išvaizdos bruožas⁴⁰. Štai vienoje sakmėje laumė pasirodo kaip *moterišké, plaukais iki kelių apaugusi, papai ilgiausi nudribę karo*⁴¹.

Kitoje sakmėje laumės *papai tokie ilgi, kad vieną ant vieno peties užsimetus, o kitą – ant kito*⁴². Ir pan.

V. V. Landsbergio laumė Barbora pasakoja, kaip trečiąkart sutiko savo nevykusiai viliotą, todėl gerokai suerzintą vyriškį: „Pamatė mane miške ly už scenos stovinčią, maniau, vysis! Bet ne – kelnes nusismaukė, atkišo pasturgalį ir **paperdė** kaip arklys. O tu žalia rūta! Na ne, šito tai nedovanosiu! Po ranka **gelžgalis** kaip tyčia pasitaikė, čiupau ir lekiu paskui šaukdama: „Tuoj aš tave, **tyčiopirdi!**“ (105)

Pasak N. Vėliaus, „sakmės, kuriose laumės vaizduojamos bendraujančios su vyrais, sudaro apie 25 procentus visų lietuvių liaudies sakmių apie laumes“⁴³. „Visose Lietuvos etnografinėse srityse žinomos tradicinio siužeto sakmės, kuriose pasakojama, kaip vyras (bernas, kartais medžiotojas, berniukas), išgirdęs pirtyje besiperiančias laumes, praveria duris arba langelį ir, įkišęs užpakalį, pagadina orą. Įžeistos laumės įtūžta ir ima berną vytis. Besivydamos šaukia: *Tyčiopirdi stipinvyri! Tyčiopirdi stipinvyri!* Arba: *Stipinduri, stipinduri!* Jų šauksmas yra pranašingas – bernas akėčvirbaliu nusiduria.“ Arba: „Berną besivejančios laumės šaukia: *Stipinu kabarkšt!* – ir jį stipinu užmuša“⁴⁴.

Laumei Barborai „po ranka pasitaikęs“ gelžgalis – kaip tik užuomina į tokį akėčvirbalį ar stipiną. Kad jo kartais galėta būti ir geležinio, patvirtina kita sakmė: *Laumes turėdavusias geležinius nagus, su tais nagais užplakdavusias žmonis*⁴⁵.

Laumės Barbaros vėl gundomas vyriškis mato: „Išžiūriu, kad ji be drabužių, **plika!** Tik į

■

40 Žr. Vėlius 1977: 94; žr. Laurinkienė 1996: 177.

41 Balys 2003: 140–141, Nr. 17.

42 BsLP I: 417, Nr. 188.

43 Vėlius 1977: 104.

44 Vėlius 1977: 104–105; Vėliaus minėtus ir panašius pavyzdžius žr. BsLP I: 219, Nr. V.21; II: 345, Nr. IX.11; BsLP I: 107–108, Nr. 26; 226, Nr. 98; II: 100, Nr. 44; 102, Nr. 45; BsJK: 201, Nr. X.9; SIŠLSA: 135, Nr. 211; SIŠLSP: 107, Nr. 82; VILD: 24; Balys 2003: 140, Nr. 14, 15; LPK 3693, Balys 2002: 216.

45 BsLP I: 100, Nr. 44.

auksinius plaukus susisiautęs, o tie – **iki žemės!** Mėnulis pašviečia, jie žybsi kaip gyvatės oda, nieko **gražesnio** nesu matęs... Kokia moteris – Dieve mano!“ (117) Bet netrukus apžavai išsisklaido: „Tiesiu ranką, praskiriu plaukus – o tu kukurbezdali šventas – **oda kaip senos vištos!** Vien mėlyni guzai ir šašai! Aš bėgt! O ta neatstoja – pasivijo mane, parvertė, užsisėdo ant viršaus ir kad ims **kutenti**, dusinti!“ (118)

Tai vėlgi būdinga laumių išvaizdos ypatybė, ją irgi trumpai drūtai yra nusakęs N. Vėlius, pateikdamas ir atitinkamų tautosakos pavyzdžių: „Pirmiausia tai ilgi plaukai ir didelės krūtys: *Laumių moteriškų kasos ilgos, ligi pat kojų apačios. Geltoni plaukai. Jų krūtys labai didelės, jos per krūtis kojų neužmato*“; antra vertus, pasitaiko sakmių, kuriose laumės būdavo „apžėlusios“ arba „moterys su vištos ir gaidžio kojomis, marškomis apsisupusios ir šiaudais apsikarsčiusios“⁴⁶. Šiaip ar taip: „Ypač dažnai pabrėžiamas laumių gražumas: ...sako [laumė] buvus daili merga; Laumės buvusios gražios jaunos merginos. Ši laumių išvaizdos ypatybė atsispindi patarlėse bei priežodžiuose, pavyzdžiui: *Graži kaip laumė*“; „Retkarčiais paminimi, laumių merginų plaukai, didelės krūtys, nuogumas. Sakmėse pasitaiko užuominų ir apie retas, lietuvių laumėms mažiau būdingas išorės ypatybes. Antai apie Uteną sakoma, kad laumė buvusi graži merga auksiniais rūbais, tačiau, juos nuvilkus, kūnas buvęs kaip vištos“⁴⁷.

Ir pavytą, pagautą berną laumės būdingai „užkutena“⁴⁸. Antai sakmėje: *Laumė, kaltūnais apsilėidus, vaikščiojo ir ką tik sugaudavo, tą užkutendavo*⁴⁹.

Nuo pat pirmojo V. V. Landsbergio knygos puslapio, kaip pradžioje jau buvo užsiminta, laumė Barbora prisipažįsta mėgstanti „vaikščioti nuoga, **dainuoti, šokti**“ ir sako savo broliui rūkui kartais **pagiedanti** (5). Ir paskui ji neišsižada šio savo pomėgio, o vis „**dainuoja, dainuoja**“ (126).

Laumių dainavimas – išties būdingas jų bruožas, jau minėtas ir sakmėse apie užmirštą

vaiką. Apskritai, pasak N. Vėliaus, „laumės esančios linksmos, išdykusios: *jos kad ne šoka, tai gieda, o kad ne – tai teip kokius juokus provija*. Tai rodo ir minėtoji unikali sakmė ‘Laumių sutartinė’, kur laumės dainuoja“⁵⁰. Sakmėje pasakojama: *Laumikonijų kaime, šitam kalne, gyveno laumė. O kita gyveno Unkščioj, Laumiaduoby. O trečia gyveno Paberžy, Rožių akmeny. Ir jos dainavo sutarytinę*⁵¹.

Kitąsyk laumės ir šiaip *dainuodamos eidavo*⁵².

*Kokia ten ūkinyka berniukas išjoja arklių ganyti. Išgirda dainuojantias dainas ir pamate būrelį laumių ateinant*⁵³. Ir t. t.

V. V. Landsbergio knygoje esama motyvų, šiaip gerokai tolimų lietuvių tautosakai, ir vis dėlto keistai su ja susisiejančių. Štai apie burtininką ir plaštakę:

Jiedviem virš galvų skaisčiai švietė parko žibintas. „Noriu ten!“ – sukliko ji ir puolė tiesiai į jį. „Neskrisk, sudegsi!“ – šaukė burtininkas, bet **plaštakė** neklausė. „Koks tu vis dėlto bailys...“ – nusijuokė tik ir pasileido tiesiai į spindinčią šviesą, ir susiliejo su ja. Į žemę nukrito apdegęs kūnelis, šalia šimto tokių pat gražių ir apsvilusių vienadienių plaštakių. (41)

Tai plačiai žinoma alegorija apie mistiką, trokštantį susiliesti su giliausia dvasine būties esme. Ši alegorija pirmąsyk pavartota persų sufijaus Haladžo, ją „vėliau ypač pamėgo persų kalba rašę sufijų poetai, o Gėtė ji įkvėpė sukurti jaudinamą eilėraštį „Palaimingas ilgesys“ (*Seligen Sehnsucht*)⁵⁴. Iš lietuviškų mitinių vaizdinių šiuo atveju galima paminėti nebent žodžio „laumė“ antrinę reikšmę „tokia naktinė peteliškė“ ir frazeologizmą „laumės plaštakėlė“ reikšme „kandis“⁵⁵.

Porąsyk knygoje kūdikių lūpomis pasakojamos prenatalinės patirtys. Antai Alfukas mintyse kalba:

46 Vėlius 1977: 94; minėtas sakmės žr. Balys 2003: 144, Nr. 31; VILD: 16; VISV: 92.

47 Vėlius 1977: 95; daugiau gražių, ilgaplaukių, didelėmis krūtimis laumių žr. LTs IV: 553, Nr. 552; SIŠLSP: 107, Nr. 83; Balys 1948 II: 80, 81, 82–83; Balys 2003: 145, Nr. 34; 146, Nr. 41 ir kt.

48 Vėlius 1977: 105.

49 Balys 2003: 144, Nr. 29; žr. Šliavas 1985: 106.

50 Vėlius 1977: 110, žr. 96.

51 VILD: 24–25; plg. DvPDI: 473, Nr. 129; žr. Račiūnaitė-Vyčinienė 2000: 58–59, 69.

52 BsLP II: 362, Nr. IX. 50.

53 BsLP I II: 100, Nr. 44.

54 Schimmel 2001: 123–124.

55 LKŽ VII: 190.

Man septyni mėnesiai. Dar arba jau. Aplinkiniai mano, kad esu mažas, todėl nieko negirdžiu ir nesuprantu. Kad prie manęs (ir apie mane!) galima šnekėti ką nori. Iš tikro tai viską kuo puikiausiai girdžiu nuo tada, kai atsidūriau mamos pilve. (Ir prieš tai, girdėjau, beje.) Atėjau su misija, rimtai. Anksčiau gyvenau kitur. Ten mūsų buvo daug. Žaisdavom, pasakodavom istorijas, kas ką esam patyrę. Kartais atsirasdavo naujokų, senbuviai atsisveikindavo ir išvykdavo. (29)

Panašiai mintyse atvirauja Barboros Laumiukas:

Išmokau miegot nemiegodamas – guliu, supuosi ir kuriu. Sugalvoju temą, užsiduodu klausimą, užsimerkiu, ir pasipila vaizdai. Šiąnakt sapnavau, kad esu rūkas. Bet ne toks kaip Rubikių [ežero], o milžiniško **debesies** dalis netoli **Paukščių Tako!** Ir mūsų ten daugybė tam debesy. Knibždėlynas. Temstant ateina **Debesų Piemuo**, ima po gabalėlį mūsų ir daro gniūžtes. Ne paprastas gniūžtes, o figūrėles. Padaro ir meta žemėn. Atėjo laikas ir man, bet aš nenoriu būti išmestas, man gera ir čia! Tik Piemuo manęs neklausia, atplėšia nuo debesies ir minko. (48)

Gal čia atsižvelgtina Viktoro Jungferio nuomonė (1926 m.), esą laumė buvusi žvaigždžių deivė⁵⁶.

Kadangi Laumiukas kalba apie žvaigždžių debesį, tai ir Debesų Piemuo drauge yra Žvaigždžių Piemuo. O lietuvių mitologijoje galima rasti ir vieną, ir kitą. Pirmasis galėtų būti Saulė, kaip mįslėje: *Mėlynoj pievelėj piemenėlis baltas avis gano* = dangus, saulė, debesis; antrasis – Mėnulis: *Šimtą avių vienas piemuo gano* = žvaigždės⁵⁷. Šiaip ar taip, verta turėti omeny, kad Piemuo, kadangi gano, yra tas pat, kas Ganytojas arba, norint, Išganytojas.

Taip pat dar pridurtina, kad tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje žvaigždės yra susijusios su žmonių sielomis arba tiesiog jas mena. Apie tai jau nemažai rašyta⁵⁸, tad nėra reikalo kartotis.

Pačios prenatalinės patirtys ir jų prisiminimai su lietuvių mitologija ar tautosaka ne ką tėra susiję (nors tautosakos turinys priklauso ir nuo jos rinkėjų, tad „kaip pašauksi, taip atsišauks“). O šiaip jau tradicinėse kultūrose prenatalinės

patirtys nėra negirdėtas dalykas. Antai vienas Šiaurės Amerikos solto (*Saulteaux*) genties indėnas pasakojo: „Keturias naktis prieš gimdamas aš jau žinojau, kad būsiu pagimdytas. Vos gimus mano protas buvo toks pat aiškus, kaip dabar. Mačiau savo tėvą ir motiną ir žinojau, kas jie tokie“ ir t. t. Mirčia Eliadė pateikia ir daugiau panašių pavyzdžių⁵⁹. Nemažai apie panašius dalykus kalbama Tibeto dvasinėje tradicijoje. Šiuolaikiniuose Vakaruose, tiesą sakant, irgi.

Pati tokia mintis, kad ir sunkiai patvirtinama, yra labai naudinga – kad žmogus leistų sau bent įsivaizduoti esąs ne vien kūnas, ne vien psichofiziologinis mechanizmas, o pirmiausia *sąmonė*. Niekas kitas nūdien negali to priminti taip nekaltai, kaip literatūra.

V. V. Landsbergio laumė Barbora savo nebyliajam Laumiukui kartą išsipasakojo: „Pabudau, nebega-liu užmigti. Sapnavau, kad tupiu suspausta kiaušinio lukšte, net pajudėt negaliu. Staiga kažkas **trenkia**, ir išsilukštenu! O atsimerkus supratau: **mane** ką tik **pažadino Perkūnas**.“ (38)

Pasak N. Vėliaus, išties „yra duomenų, rodančių neabejotinus laumių ryšius su dangiškos prigimties dievybėmis, visų pirma – su Perkūnu“⁶⁰. Pavyzdžiui: „Belemnitai, kuriuos slavai, germanai ir lietuviai kartais vadina perkūno akmenimis, perkūno kulkomis ir pan., žemaičių dažniausiai yra vadinami laumės papais. O laumžirgis kai kur Lietuvoje dar vadinamas ir perkūno arkliu.“⁶¹ Esama ir šiokių tokių duomenų, kad laumė galėjusi būti Perkūno nuotaka ar žmona, kurią pagrobęs velnias⁶².

Balys Buračas pasakoja:

Žemaitijoje, netoli Kuršėnų, yra Laumakių balos, kuriose seniau irgi gyvenusios jaunos, gražios laumės, o čia pat, Kipšų dvare, bastėsis kipšų, arba velnių, karaliūnas. Jaunos laumutės, įsimylėjusios kipšų karaliūną, viliodavo jį padebesiuose patiesusios gražią juostą, kurią ir visi Kipšų dvarelį darbininkai matydavę ty-sant iš Laumakių raisto. Kartą dangaus dievalis Perkūnalis supykęs nepermaldaujamai ir trenkė iš padebesios į laumių raistą. Tuomet galą gavo karaliūnas Kipšas ir jo mylimoji Laumė.⁶³

56 LM II: 254.

57 LTs V: 449, Nr. 5348; 455, Nr. 5422.

58 Lietuvoje – Razauskas 2010: 8–13; pasaulyje – Razauskas 2011: 141–147.

59 Eliadė 1977: 192, žr. 187–193, Nr. 87.

60 Vėlius 1977: 122.

61 Vėlius 1977: 123.

62 Žr. Vėlius 1977: 123–124; 1987: 155; Dundulienė 1990: 35; Laurinkienė 1996: 174–178, 180–183 ir kt.

63 Buračas 1996: 39.

Perkūnas būdingai baudžia. Pavyzdžiui: *Jis yra įrankis žmonėms bausti; Perkūnas baudžia žmones Dievo įsakymu; Perkūnas pareina nuo Dievo, jis – Dievo bausmė...* ir pan.⁶⁴ O filologui turi būti akivaizdu, kad tranzityvinio veiksmožodžio *bausti* (*baudžia, baudė*) intranzityvinė lytis yra *busti* (*bunda, budo*), visai kaip *glauti* (*glaudžia, glaudė*) – *glusti* (*glunda, gludo*) ir daugelis kitų. Tad laumę pažadinusio Perkūno vaizdinys, nors pažodžiui lyg ir negirdėtas, yra visai dėsningas. Juolab kad pavasarinis Perkūnas išties pažadina, pabudina gamtą ir kai kuriuos gyvūnus iš žiemos miego.

Darsyk pakartokime tuos pačius laumės Barboros žodžius, tik šįsyk pabrėždami ką kita, ir leiskime jai tęsti: „Sapnavau, kad tupiu suspausta **kiaušinio lukšte**, net pajudėt negaliu. Staiga kažkas trenkia, ir **išsilukštenu!** O atsimerkus supratau: mane ką tik pažadino Perkūnas.“ „Kiekvienas tūnome tokiam **lukšte nuo pat gimimo. Lukštas** – tai mūsų istorija, prisiminimai, supratimas, kas gerai ir kas blogai. Pasiseka tiems, kurie išsiperi iš kiaušinio, tie vadina mi **dukart gimusiais**, jie **skraido**.“ (38)

Gintaras Beresnevičius yra atkreipęs dėmesį į tai, kad tam tikra žmogaus sielos dalis – toji, kuri po mirties rodosi kaip šmėkla, – lietuvių vadinta žodžiu *lukštas*. Pagarsėjusio G. Beresnevičiaus straipsnio „Sielos fenomenologijos įvadas“ trečiasis skyrius taip ir pavadintas – „Šmėkla, lukštas“. Jame G. Beresnevičius rašo: „Dažniausiai tokios šmėklos nekalbios, neatsako į žmonių pasveikinimus, išsisuka nuo jų, pasprunka, greitai išnyksta. Dažnai jos, rodosi, žmonių išvis nemato – ar jos egzistuoja kitoje dimensijoje, arba tėra tik fantomai, lukštai, su mirusiuoju ir tolesniu jo likimu neturintys nieko bendra“; taigi „akivaizdu, kad šis pavidalas su mirusiuoju ir tolesniu jo likimu neturi nieko bendra, net matantieji jo nebijo, matyt, suvokdami, kad tai išties tik išnara ar lukštas, ir drįsta, tarkime, priėję pavėduoti. Kita vertus, kartais galima pastebėti ir baimę, plg. *Kajp lukšta bijokis kad welnias ne iszeitu isz wandens*, tačiau išties tai tik mirusiojo paliktas apvalkalas. Kartais žmogus, esantis arti mirties, taip ir apibūdinamas, pvz.: *Mūs tėvas jau ilgai nebus, visai kaip lukštelis*“⁶⁵.

64 Balys 1998: 35, Nr. 46, 50; 38, Nr. 103.

65 Beresnevičius 1995: 84, 85. Pirmasis pavyzdys XIX a. viduryje užrašytas Vieškšniuose ir pacituotas iš Ambraziejaus Kašarauskio rinkinio (Kossarzewski 1937: 109), antrasis užrašytas XX a. Armoniškėse, Varanavo r., Gudijoje (LKŽ VII: 680).

Šiaip jau pažodžiui *lukštas* – tai kevalas (kiaušinio, riešuto), bet išties gali būti pavartojamas ir kalbant apie žmogų, ne tik velionį ar esantį prie mirties, bet ir ką tik gimusį, jauną: *Kaip laukinis antukas – iš lukšto tiesiog į vandenį* (Daušiai, Marijampolės r.); *Nuo subinės dar lukštas nenusilupo* (dar visai jaunas, neišmanėlis), *o jau bile ką plepa* (Vilkaviškis); atitinkamai pavartojamas ir veiksmožodis „lukštentis“, pavyzdžiui: *Ką tik išsilukštenęs iš kiaušinio (dar mažas) ir taip išmoningai kalbi* (Pagiriai, Kėdainių r.); taip pat *lukštintis*, antai: *Greitas kaip viščiukas, tik iš kiaušinio išsilukštinęs* (Joniškis); Vydūnas šiuos žodžius yra vartojęs apskritai rutuliojimosi, vystymosi reikšme: *Žmonija lukštenasi. Ir nėra ko abejoti, kad ji žengia aukštyn; Tam reikalinga išmanyti, kurs žmogus yra pažangesnis, kurs yra savo žmoniškume daugiau atsilukštinęs*; kartais šitaip nusakomas žmogaus išsilavinimas, pažinimas, sielos nušvitimas: *Laiks dabar mums išsilukštint iš lukšto aklybės* (nenurodyti Mažosios Lietuvos raštai)⁶⁶.

Įvaizdis nėra išimtinai lietuviškas, antai Indijoje joga kartais apibūdinama kaip lukštenimasis, išsilukštenimas iš kūniškumo kiaušinio⁶⁷. O tas, kuriam tai jau pavyko padaryti, vadinamas dukart gimusiuoju, indiškai „dvidžia“, *dvija-* (dūrinys iš dviejų šaknų: *dvi-* „dvi-“ ir *jan-* „gimti“). Drauge tai ir socialinis terminas, žymintis ariją, kilmingąjį, priklausantį vienam iš aukštesniųjų luomų, arba tiesiog žynį, brahmaną, laikomą antrąsyk gimusiu įšventinimo į žynius metu.

Pasak Mirčios Eliadės, „budizmo vaizdiniai taip pat mena, kad antrasis, dvasinis gimimas prilygsta paukštyčio išsiritimui, kai šis prasikala iš kiaušinio. Kiaušinio ir paukštyčio iniciacinė simbolika – archajiška, ir labai panašu, kad būtent paukščių ‘antrasis gimimas’ yra sąvokos *dvija-* provaizdis. Šiaip ar taip, čia turime reikalą su archetipiniais vaizdiniais, paliudytais jau archajinėse kultūros pakopose. Bantų Kavirondo gentyje apie įšventintąjį sakoma: Štai baltas paukštytis išsiritas iš kiaušinio...“⁶⁸.

Budizmo tradicijoje šiuo vaizdiniu nusakomas ir pats Budos nubudimas. Antai „Vinaja pitakoje“ (III.3–6) pateikiamas toks Budos dialogas su hindų žyniu brahmanu: „Brahmane, tai tarsi višta su aštuoniais, dešimt ar dvylika kiaušinių, ant kurių ji rūpestingai tupėjo, kuriuos rūpestingai perėjo. Tasai viščiukas, kuris pirmas

66 LKŽ VII: 680–682.

67 Feuerstein 1996: 48.

68 Eliade 1961: 53–54.

sėkmingai išsilukštenu iš kiaušinio kiaučio, prakrapštęs jį nagu arba snapu prakirtęs, ar jis vadinamas vyriausiu, ar jauniausiu? – Vyriausiu, gerasis Gotama, nes jis vyriausias iš visų. – Lygiai taip pat, brahmane, aš, iš nevydės kiaučio išsilukštenu nevydėje apkiautusiųjų labui, kiaušiniagymis, esu pasaulyje vienintelis nubudęs nepranoktu nubudimu. Todėl pasaulyje esu vyriausias ir aukščiausias“, nes „šitai, brahmane, aš pirmąsyk sėkmingai prasilukštenu, kaip viščiukas iš kiaušinio kiaučio“ ir t. t.“⁶⁹

Panašūs vaizdiniai žinomi Senovės Egipte, tarp Šiaurės Amerikos indėnų ir kitur. Žinomi jie ir lietuvių pasakose, numanomi legendoje apie Gedimino vyriausiąjį žinį krivį Lizdeiką. Tad antrasis gimimas, kaip gimimas iš kiaušinio, – visuotinis, archetipinis dvasinio gimimo įvaizdis. Savo ruožtu paukštis, kaip „dukart gimęs“, visuotinai simbolizuoja išventintąjį, iš pasaulietinio kiaučio prasilukštusį į dvasinę tikrovę.

Lietuvoje paukštis tiesiog pavadinamas dukart gimusiuoju (nes vienąsyk jis gimsta paukštei padėjus kiaušinių, o antrąsyk – iš kiaušinio išsiritęs). Antai mįslėje: *Du kartu gimsta, vieną kartą miršta = paukštis*; minklėje: *Kas dukart ant sviesto gimsta? – Paukščiai*⁷⁰. Štai dar variantas iš Mažosios Lietuvos: *Kas dusyk gimsta ir dusyk miršta? – Paukštis*⁷¹. Nes antrasis gimimas išties reiškia ankstesnės būklės (kiaušinio) mirtį.

Kad jau taip, tai antrajam gimimui kitąsyk gali būti prilyginama ir pati mirtis, vėl pasitelkiant kiaušinio įvaizdį, kuris tokiu atveju simbolizuoja kūną. Senovės indų ir vėliau Tibeto tradicijoje, pasak tibetietiškojo budizmo dvasininko Sogjalo Rinpočės, „kalbama apie mitinį paukštį Garudą, kuris gimsta visiškai suaugęs. Šis įvaizdis simbolizuoja pirmąpradę mūsų prigimtį, kuri jau dabar tobula. Garudos jauniklio sparnai visiškai išsivysto jam dar būnant kiaušinyje, bet jis negali skristi, kol neišsiritą. Tik skilus lukštui šis paukštis gali išsiveržti iš kiaušinio ir pakilti į dangų. Taip, pasak mokytojų, ir Budos būvio savybės dengia kūnas, o kai tik šis bus nusimestas, jos atsiskleis, suspindės“⁷². Taigi žmogaus kūnas prilįgsta kiaušiniui, kiaučiui, iš kurio siela, arba sąmonės pradai, mirštant „išsiritą“ į aukštesnį, dvasinį būsmą.

69 BT: 60–62.

70 LTs V: 521, Nr. 6110; 670, Nr. 7648.

71 LtvŽ: 354, Nr. 670.

72 Sogjalas 2011: 121.

Kūnas plačiai pasaulyje suvokiamas kaip sielos kiaučias, apvalkalas, neretai būtent kaip kiaušinio kiaučias, taigi lukštas. Lietuvių kalboje net pats žodis *kūnas* yra tos pačios šaknies kaip *kiaučias*, *k(i)aušas*, *kiaušinis* ir kt.⁷³, vadinasi, savaime mena atitinkamus „sielos išsilukštenimo“ vaizdinius.

Jei kultūroje visiškai užleidžiamas, netgi paneigiamas dvasinis gyvenimas, tai sąsąmonėn nutremto ir lukšte įkalinto dvasios paukštyčio lukštenimasis gali įgauti žiaurius, tragiškus pavidalus. Kaip Hermano Hesės (Hermann Hesse) romane „Demianus“ (1919 m.), kur Pirmojo pasaulinio karo kančios nusakytos taip: „Paukštis kalasi iš kiaušinio. Kiaušinis – tai pasaulis. Kas nori gimti, turi sudaužyti pasaulį. Paukštis skrenda dievop“; paskui dar: „Milžiniškas paukštis kalasi iš kiaušinio, o tas kiaušinis buvo pasaulis, turėjęs virsti griuvėsiais“⁷⁴.

Apie visa tai mano kaip tik neseniai rašyta⁷⁵, ir įtariu – negana to, esu beveik tikras, – kad Vytauto V. Landsbergio skaityta. Tiesą sakant, ši jo knygos vieta – tai tiesiog pastaba man, ir labai taikli, nes, žinodamas G. Beresnevičiaus užsimintąjį lukštą, savo straipsnyje jį susieti su dvasine kiaušinio simbolika pražiopsojau, o būtent jai jis iš tikrųjų priklauso. Ačiū, Vytautai!

Atsižvelgiant į ką tik užsimintą žiaurais prievartinio iš(si)lukštenimo grėsmę, išskylančią užleidus ar užgniaužus dvasinį gyvenimą, įsidėmėtinas V. V. Landsbergio toliau duodamas glaustas ir itin grakštus pamokymas, laumės Barboros lūpomis ištartas jos Laumiukui, į kurį ir mums derėtų labai rimtai įsiklausyti:

Klausi, kaip išsiperėti? Tėra du būdai, mielasis. Skaudus ir švelnus. Pradėkime nuo skaudžiojo. Gyveni gyveni lukšte, suspaustas, beveik nejudi, kol kas nors paima plaktuką ir sudaužo. Tą akimirką, kai daužo, žiauriai skauda, atrodo, kad dūžta viskas, kuo buvai... Bet paskui supranti, kad tai tebuvo lukštas. Ir tampi laisvas, supratai? <...> Antrasis būdas švelnesnis. Įsivaizduok: gervė tupi ant kiaušinio. Tupi sau, šildo, myli savo kiaušinėlių, kol tas neiškentęs ima krutėti ir sudaužo lukštą. Išsilaisvina... Tik du keliai pabusti, Laumiuk, tik du – tai skausmas arba meilė. Linkiu tau antrojo. (38–39)

73 FrLEW: 231–232, 250, 310; MžPKEŽ: 396, 406 ir kt.

74 Hesė 1990: 83, 145.

75 Razauskas 2017: 32–35, plačiau 28–45.

Knygoje esama ir visokių smulkesnių mitinių vaizdinių – pavyzdžiui, balto vilko (111–112, 121–123), – kurių nagrinėjimas grėstų išaugti į atskirą knygą, storesnę už V. V. Landsbergio.

Landsbergio knygoje du kartus pavartotas, parašytas kursyvu kaip svetimybė, daiktavardis *tūsas* (8, 129) ir vieną kartą veiksmazodis *tūsintis* (67).

Betgi tai gali būti visai ne svetimybė, o savas aukštaičių tarmės žodis *tūsas*, iš veiksmazodžio *tūsytis*, atitinkančio bendrinės kalbos *tąsytis* reikšme „užsiimti, vargti, gaišti su kuo“ ar „slampinėti, valkiotis, bastytis, klajoti“, antai: *Su mergom tąsėsi, su gitara* (Druskininkai)⁷⁶, taigi *tūsėsi* ar, kaitant priesagas, *tūsavosi, tūsinosi*. Antai Marytė Saulėnaitė iš Pavarėnio (Varėnos r.) prisimena vaikystę: *Motulė sakydavo, kad per Zadūšnas ir Visų Šventų vakarų negalima niekur vaikščiot: dūšėlės pakrinka po visus kraštus. „Nestūsykit, kur neraikia.“* Marytė Bakanavičienė iš ten pat: *Pagrindinis gąsdinimas: „Atais cigonai, tai aduosiu, ir tegu tavi vedas. Galėsi tūsytytis su cigonkom...“*⁷⁷ Punskiečiai apie nesibaigiančius kaimynų nesusipratimus pasako: *Tūsos kap garnio griekai*⁷⁸. Antilgėje (Utenos r.) užrašytoje pasakoje apie vaidinimąsi: *Nakty ataina, tai visus tūsa, visus ciagoja*⁷⁹. Turi būti *tūsa*, t. y. *tąso*, o reikšmė čia dargi papildomai paaiškinta slavizmu *ciagoja*, iš gudų *цягаць* „tampyti, tąsyti“. Kaip šis žodis pateko į rusų kalbą – atskiras klausimas, bet ir ne pernelyg pribloškiantis: slavų kalbose, juolab rusų kalboje, baltizmai ir lituanizmai – ne naujiena. O kad lietuviai neperėmė rusiškų priesagų (*тисоватъся* virstų *tūsavotis*; *тисовка* – *tūsovke*), tik papildomai rodo žodžius *tūsuotis, tūsas* esant savus.

Knygoje kaskart pasitaiko įvairių veikėjų lūpomis grakščiai ištartų gyvenimo išminties pavyzdžių: „Per daug laimės žmogui kenkia. Bet kai laimės būna normaliai, su saiku, žmogui tai padeda gyvenime.“ (42) Arba: „O mano bočius sakydavo taip: kai bus nukirstas paskutinis medis, kai bus užnuodyta paskutinė upė, kai bus pagautas paskutinis paukštis, – tik tada suprasit, kad piniagai nevalgomi.“ (65)

■

76 LKŽ XV: 965; žr. Dieveniškės 1995: 443.

77 MrcP: 126, 147.

78 Grigas 2002: 27.

79 UKT: 26, Nr. 11.

Apskritai knyga parašyta su autoriui būdingu grakštumu, lengvai skaitoma ir tikrai pagauna.

Pabaigoje – smulkutis priekaištas maketuotojui: kadangi dažnas knygos skyrelis yra trumpesnis nei puslapis, o tokiais atvejais puslapio numeris apačioje nerašomas (nors tai vienas iš kvailesnių maketavimo papročių!), ištisi puslapių pluoštai lieka kaip ir nenumeruoti. Norint susigaudyti, tenka versti po kelis ar net keliolika puslapių nuo pastarojo pažymėto numeriu ir pačiam skaičiuoti. Na, gal niekam kitam, be manęs, rašiusio šią recenziją, jų neprireiks, bet kodėl gi, po galais, nebūtų galima visų puslapių sunumeruoti?

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

- Balys 1948 I–II = Jonas Balys. *Lietuvių tautosakos skaitymai*, I–II. Tübingen: Patria, 1948.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, I. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, III. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
- Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, IV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*. Parengė Rita Repšienė, V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Beresnevičius 1995 = Gintaras Beresnevičius. *Sielos fenomenologijos įvadas*. Iš: *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, I. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
- Bradūnas 1990 = Kazys Bradūnas. *Prie vieno stalo*. Vilnius: Vaga, 1990.
- BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsLP I–II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I–II. Vilnius: Vaga, 2001–2003.
- BsLP I–IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, I–IV. Vilnius: Vaga, 1993–1998.
- BsV = *Iš gyvenimo vėlių ir velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- BT = *Buddhist Texts through the Ages*. Translated and edited by Edward Conze. Oxford: Oneworld, 1997.
- Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.
- DvPDI = *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*. Surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis. Vilnius: Vaga, 1978.

- Eliade 1961 = Mircea Eliade. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism*. London: Harvill Press, 1961.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York: Harper & Row, 1977.
- Feuerstein 1996 = Georg Feuerstein. *The Shambhala Guide to Yoga*. Boston & London: Shambhala, 1996.
- Franz 1980 = Marie-Louise von Franz. *On Divination and Synchronicity: The Psychology of Meaningful Chance*. Toronto: Inner City Books, 1980.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965 (puslapių numeravimas ištinis).
- GdrBL = Balsas apie lietuvininkus. [Tautosaka, užrašyta Liudviko Giedraičio 1990 m. Kintų apylinkėse, Šilutės r.] Iš: *Liaudies kultūra*, 1994, Nr. 1.
- Grigas 2002 = Kazys Grigas. Šis tas iš punskiečių sąmojo. Iš: *Liaudies kūryba*, V. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2002.
- Hesė 1990 = Hermanas Hesė. *Demianus: Emilio Sinklerio jaunystės istorija*. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas–Taura, 1990.
- Jasiūnaitė 2010 = Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.
- JšSD II = *Lietuviškos svotbinės dainos*. Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, II. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955 (Санктпетербург, 1883).
- Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation: An Analysis or the Prelude to a Case of Schizophrenia*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Kossarzewski 1937 = Tautosaka ir Kossarzewskio „Lituanikos“ [parengė Jonas Balys]. Iš: *Tautosakos darbai*, III. Kaunas, 1937.
- Laurinkienė 1996 = Nijolė Laurinkienė. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Lietuvininkai 1970 = *Lietuvininkai: Apie Vakarių Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*. Vertė Vytautas Jurgutis, paruošė Vacys Milius. Vilnius: Vaga, 1970.
- LM II = *Lietuvių mitologija*. Sudarė Norbertas Vėlius, II. Vilnius: Mintis, 1997.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
- Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 2000 = Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. *Sutartinių atlikimo tradicijos*. Vilnius: Kronta, 2000.
- Razauskas 2000 = Dainius Razauskas. *Ryto ratų ritimai: Pagrindinio kosmologinio modelio rekonstrukcija su etimologiniais priedainiais*. Vilnius: Pradai, 2000.
- Razauskas 2010 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdų juodraščių: *Žvaigždė*. Iš: *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 6.
- Razauskas 2011 = Dainius Razauskas. Dievo vaikaitis: žmogaus vieta lietuvių kosmologijoje. Iš: *Tautosakos darbai*, XLII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Razauskas 2017 = Dainius Razauskas. Lizdeikos gija lietuvių dvasinėje tradicijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2017, Nr. 1.
- SbAED = *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
- Schimmel 2001 = Annemarie Schimmel. *Islamo įvadas*. Vilnius: Regnum fondas, 2001.
- SIŠLSA = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 1975.
- SIŠLSP = *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*. Surinko Mato Slančiausko bendradarbiai. Vilnius: Vaga, 1985.
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1985.
- TD III = *Tautosakos darbai*, III. Spaudai paruošė Dr. J. Balys. Kaunas, 1937.
- TŽ III, IV = *Tauta ir žodis*. Red. prof. Krėvė–Mickevičius, III, IV. Kaunas, 1925, 1926.
- UKT = *Utenos krašto tautosaka: Iš Utenos kraštotyros muziejaus rinkinių*. Sudarė Raimondas Garsonas ir Gražina Kadžytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 2004.
- Vėlius 1977 = Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.
- VILD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vyturys, 1987.
- VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

MYTHICAL IMAGES IN THE BOOK FROM THE LIFE OF FAIRIES BY V. V. LANDSBERGIS

Dainius RAZAUSKAS

This is a review of the aforementioned literary writing from the standpoint of Lithuanian mythology, as it is the basis for this work. This book is an example of ancient Lithuanian mythology revived in modern literature. Various mythological motives with fairies (Lith. *laumės*) used in the book are examined and referred to their sources.